

Josip Broz Tito u stranoj historijskoj literaturi

Zadržao bih se na nekim pitanjima strane literature koja već gotovo četiri decenija informira o Titu, o njenim počecima, rasprostranjenosti i sadržaju. Kada se govori o toj literaturi obično se misli na objavljene Titove biografije i na tome se grade određene statistike i zaključci. Takav je pristup pogrešan, jer je jednostran. Prisutnost Titove ličnosti u svjetskoj historiografiji ne može se mjeriti samo njegovim biografijama, jer nam one ne daju odgovor na pitanja koliko i kako se pisalo i piše o Titu u radovima druge vrste. A mi želimo znati upravo koliko je i kako prezentiran svjetskoj i naučnoj javnosti njegov lik i djelo.

Treba imati u vidu da na stranim jezicima nema nijednoga ozbiljnog historiografskog rada o drugom svjetskom ratu, koji obrađuje mjesto i ulogu Jugoslavije, u kome Tito nije prikazan kao vođa oslobodilačkog rata i revolucije u našoj zemlji. Naravno, vrijednosti takvih sadržaja različite su i proizlaze iz dva osnovna činioca: iz autorova poznavanja jugoslavenskih zbivanja u tom vremenu i autorove eventualne političke opredijeljenosti. U svakom slučaju traganje za stranom literaturom o Titu treba da izađe iz okvira njegovih biografija i da se proširi barem na najvažnija djela o drugom svjetskom ratu u Evropi i poslijeratnom periodu.

Svojedobno su Ferdo Čulinović i kasnije Arsa Lazarević učinili prve pokušaje da evidentiraju strane radove o Titu, upoznavajući nas s naslovima djela, ali ne i s njihovim sadržajem. Nisu se upuštali ni u kakve analize, niti su davali podrobnije podatke što je i kako pisano u radovima koje navode. To su slabosti prvih pokušaja te vrste u nas. Takvu evidenciju pružili su nam i neki stranci, kao A. Hillgruber svojim pregledom »Südost-Europa im Zweiten Weltkrieg. Literaturbericht und Bibliographie«. Kongresna biblioteka u Washingtonu (Library of Congress) svojim bibliografskim vodičem »Yugoslavia. A Bibliographic Guide«, otišla je dalje: uz evidenciju djela, obrađena je literatura u svijetu i u nas po republikama, po tematici i po periodizaciji, evidentirajući Titove biografije, a i djela koja govore o ratu i revoluciji naroda Jugoslavije.

Sa žaljenjem moramo konstatirati da slično nije učinjeno u našoj zemlji o takvoj stranoj literaturi. Do danas nemamo nijedne ustanove koja bi sveobuhvatno sistematski evidentirala i prikupljala strane radove na tu temu, od njihovih početaka do sada. Pokušaji koji se čine ponegdje da se nabave makar novija izdanja ne mogu nadoknaditi što je propušteno kroz proteklih više od trideset i pet godina. Tako smo lišeni potpunog uvida i korištenja svega onoga što je napisano o Titu, o našem ratu i revoluciji na vodećim svjetskim jezicima, a da i ne kažem na jezicima manjih naroda.

Za našu informaciju zanimljivo je što se pisalo i piše o Titu, kao i da znamo kada su nastali prvi radovi o njemu. Ako se oni analiziraju od prve pojave do danas, doći ćemo do interesantnih podataka. Sadržaj raznovrsnih djela u kojima je opisana Titova uloga u važnim zbivanjima naše zemlje umnogome je uvjetovan vremenom kada je to djelo napisano, odnosno prijelomnim etapama našega ratnog i poslijeratnog razvoja, iako sva djela nisu pisana isključivo u zavisnosti od toga. Ipak, svaka od tih etapa u njima je dobila svoje mjesto i tumačenje, bez obzira kada su djela objavljena. Danas ih možemo podijeliti na period od pojave prvih radova do kraja rata, zatim od toga vremena do pojave Rezolucije Informbiroa 1948. godine i najzad na vrijeme izgradnje socijalističke Jugoslavije pod Titovim rukovodstvom. Svako od navedenih razdoblja odrazilo se u tim djelima, što je rezultat pristupa pojedinih autora opisu Titova djelovanja i tokova u zemlji kojima je on bio na čelu.

Događaji u Jugoslaviji od ustanka nadalje bili su poticaj za pojavu prvih publikacija u savezničkom svijetu i u neutralnim zemljama, koje su opisivale što se zbiva u Jugoslaviji pod okupacijom. Nedavno sam našao podatak koji dopunjava poznavanje najranijih štampanih radova o Titu. Naš iseljenik, Hinko Raspor, tadašnji predsjednik udruženja »Comite Yugoesslavia Libre« u Havani na Kubi, napisao je »potkraj 1942. godine« brošuru na španjolskom jeziku, kako sam kaže, »o aktualnim problemima Jugoslavije«. * Istodobno u prosincu te godine američki književnik jugoslavenskog porijekla, Louis Adamić, objavio je u Connecticutu u Sjedinjenim Američkim Državama, brošuru pod nazivom »Inside Yugoslavia«, koju je napisao na osnovi podataka do kojih je došao o tome što se u Jugoslaviji događalo od ustanka do jeseni 1942. godine. U njoj autor piše o konfrontaciji između četnika i partizana.

* Hinko Raspor (rođen u Sušaku — današnjem istočnom dijelu Rijeke — 25. XI 1902, umro 27. VII 1982. u Havani) kao omladinac 1917. godine pristupio je revolucionarnom radničkom pokretu u rodnom gradu. Kao metalski radnik učlanio se najprije u sindikat »Sedi Riunite«, a nakon što su Talijani okupirali Rijeku, aktivirao se u Sušaku u radničkom pokretu — političkom i sindikalnom. Jedan je od istaknutih sudionika komunističkoga političkog i sindikalnog rada u Sušaku, u Hrvatskom primorju. Zbog toga ga je često hapsila i neprekidno proganjala policija Kraljevine Jugoslavije. Nakon jedne kazne, koju je izdržao u Ogulinskoj kuli, bio je 1929. godine interniran u Srebrnicu, a zatim je izveden pred Sud za zaštitu države u Beogradu i osuđen na pet godina robije. Čim se vratio iz Sremske Mitrovice, gdje je izdržao kaznu, uključio se ponovo u politički i sindikalni rad: u organizaciju KP u Sušaku, a 1935. godine glavni je inicijator osnivanja Saveza lučkih i obalskih radnika Jugoslavije sa sjedištem u Sušaku. Po nalogu KP 1936. godine emigrirao je na Kubu gdje se nalazio za vrijeme drugoga svjetskog rata. Tu je napisao dvije knjižice: o borbi radničke klase i naroda u Jugoslaviji te posebno o Josipu Brozu Titu. To su knjižice: *Los pueblos de Yugoesslavia Luchan Por la Libertad*, pod imenom H. Regich, tiskana u Havani 1942. godine, i *El movimiento de Liberacion Nacional Yugoesslavo y el Mariscal Josip Broz-Tito*, objavljena pod njegovim pravim imenom u Havani 1944. godine. Obje su te knjižice prevedene na naš jezik i objavljene u *H. Raspor, Tokovima klasne borbe*. Od Sušaka do Kube i Meksika, Rijeka 1973. godine. Nakon završetka drugoga svjetskog rata otpravnik je poslova jugoslavenske ambasade u Brazilu i Meksiku, te savjetnik ambasade u Argentini. Od 1952. godine pa do povratka u zemlju 1969. aktivan je sudionik kubanske revolucije. U toku svoga djelovanja napisao je brojne članke i mnoge druge napise. Osim u knjizi »Tokovima klasne borbe« pisao je o svom radu i u zborniku *Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919—1941.* godine, knj. 1, Rijeka 1970. članak s naslovom *Kratka prikaz mog revolucionarnog rada, 17—35.*

Naredne godine, kada su se njegova saznanja znatno proširila, napisao je »My Native Land«, prvu knjigu o Jugoslaviji u ratu koja je te godine objavljena u inozemstvu. U njoj je riječ o ustanku u Jugoslaviji, o prvoj etapi oružane borbe. Autor prvi put piše o Titu kojega identificira kao Josipa Brozovića. Adamič je dao i njegovu kratku biografiju. U 1944. godini o Titu i narodnooslobodilačkom ratu u Jugoslaviji već se mnogo znalo u zaraćenom svijetu. Te je godine u Havani Hinko Raspor objavio novu brošuru pod naslovom »El Movimiento de Liberación nacional Yugooslavo y el Mariscal Josip Broz Tito«, u Londonu Michael Padev malu brošuru na engleskom jeziku »Marshal Tito«, a u New Yorku poznati američki novinar Cyrus Sulzberger brošuru »Tito's Yugoslav Partisan Movement«. Ujedinjeni komitet južnoslavenskih Amerikanaca, koji je bio vrlo aktivan u populariziranju narodnoslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, tada je objavio brošuru od članaka ili govora nekoliko autora »Marshal Tito and His Gallant Bands«. U Moskvi izlazi knjižica J. Lenova na ruskom jeziku »Borba jugoslavenskih naroda za nezavisnost i slobodu svoje domovine«. Uz još nekoliko brošura, te godine izlaze dvije knjige o našem ratu i Titovoj ulozi u njemu. Jedna u Rimu, u koji su ušli saveznici, od autora Alfija Russoa pod naslovom »Rivoluzione in Jugoslavia«; druga u Londonu od Bernarda Newmana »Balkan Background«, u kojoj Tito ima prezime Brozovashki.

Tim prvcencima strane literature o Titu i Jugoslaviji u ratu zajednička je naklonost autora prema partizanima i ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Ali, što je prirodno, oni su još relativno slabo poznavali neke važne činjenice. Poznato je da su do 1943. godine narodnooslobodilački pokret u zapadnom savezničkom svijetu ignorirali službeni krugovi. Od ustanka 1941. godine istina o partizanima bila je odvojena zidom šutnje, dok su službena saveznička propaganda i jugoslavenska vlada u emigraciji činili sve da populariziraju mit o četnicima Draže Mihailovića. Naredne godine ta je propaganda još pojačana. Ali tada su u svijet sve češće počele prodirati vijesti o narodnooslobodilačkoj borbi i njenom vođi Titu, bilo preko okupatorovih i kvinslinških sredstava informiranja ili drugim putem. Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, koja se nalazila na teritoriju Sovjetskog Saveza, davala je redovite emisije o borbama partizana i ponešto istine i o četnicima i njihovoj službi okupatoru. Na Titov uporni zahtjev posredstvom Kominterne počele su se javljati prve takve vijesti u naprednim listovima, najprije u neutralnim pa u savezničkim zemljama. Dragocjenu pomoć koju nam je u tome pružio list »Ny dag«, organ komunističke partije Švedske, ni do danas nismo javno istakli. On je dugo bio glavni izvor informacija o borbi naroda Jugoslavije i o Titu, što su prenosili američki listovi »Daily Worker« i »Fortune«, britanski »Daily Worker« i ostali listovi u savezničkim zemljama, kao i napredna glasila naših iseljenika u Americi. Bio je to put kojim su pojedini autori spomenutih brošura i knjiga informirali svjetsku javnost podržavajući tako oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije.

Zanimljiva je konstatacija da uza sva nastojanja savezničkoj službenoj propagandi i propagandi jugoslavenskih vlada u emigraciji za cijelo vrijeme rata nije uspjelo privući veći broj autora koji bi brošurama i knjigama pisali u korist Draže Mihailovića i njegovih četnika. Nije im uspjelo ni

da zaustave porast popularnosti narodnooslobodilačkog pokreta i Tita u najširim slojevima naroda Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Brošure Ruth Mitchell i Jovana Dučića, pisane pročetnički i ultranacionalistički, politika jugoslavenske vlade uperena protiv narodnooslobodilačkog pokreta i u istom duhu vođene diplomatske intrige Konstantina Fotića, Jovana Donovića i Momčila Ninčića, potpaljivali su nacionalističke strasti u jugoslavenskoj emigraciji, ostavljajući gorak okus nečega preživjelog koje su oni željeli nametnuti, ali u što nisu mogli uvjeriti. Već od kraja 1942. godine pokazalo se da se stvara sve veći raskorak između službenog opredjeljenja vlada vodećih savezničkih zapadnih sila i raspoloženja njihovih naroda prema jugoslavenskoj stvarnosti.

Za kapitulacije Italije u septembru 1943. godine istina o narodnooslobodilačkom pokretu široko je prodrla u savezničku javnost. Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu i odluke saveznika u Teheranu o pružanju materijalne pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci ukazale su na to da je pobjeda narodnooslobodilačkog pokreta neminovna i budućnost Jugoslavije određena. To što je Tito postigao vodeći rat i revoluciju, bilo je impresivno za prijatelje i protivnike nove Jugoslavije koja se stvarala. Zato bi se moglo reći da je strana literatura o Titu i oslobodilačkom pokretu, napisana još dok je rat bio u toku, zasjenile slične pokušaje one druge strane. Njen doprinos nije bio mali u pružanju podrške NOR-u, u njegovoj popularizaciji, kao i raskrinkavanju kontrarevolucionarnih snaga u zemlji i inozemstvu.

Na kraju rata, koji je narodnooslobodilački pokret dočekao pobjednički, protivnici, naročito razvlaštena politička emigracija, koje su podržavali neki strani krugovi, pokrenuli su najširu kampanju protiv Tita, odnosno protiv nove Jugoslavije, i akciju za rehabilitaciju Draže Mihailovića. Otada nastaje nov period u stranoj literaturi koji traje uglavnom do pojave Rezolucije Informbiroa 1948. godine i nešto kasnije. U tom razdoblju javljaju se radovi suprotnih sadržaja o istoj temi. U obranu politike kraljevskih vlada do dolaska Ivana Šubašića na čelo vlade 1944. godine, četnika, njihova vođe Draže Mihailovića i kralja Petra, piše emigracija koja je ostala izvan zemlje. Njoj se pridružuju i strani autori koji su Mihailoviću davali podršku u ratu iz političkih razloga i oni koji su boravili u četničkim štabovima kao članovi savezničkih misija.

U duhu tih svrstavanja javljaju se na strani starih struktura i emigrirane reakcije Jasper Rootham knjigom »Miss Fire« 1946, David Martin knjigom »Ally Betrayed« 1946, Christie Lawrence sa »Irregular Adventure« iste godine, zatim Konstantin Fotić sa »War We Lost« 1948, Albert Seitz knjigom »Mihailović — Hoax or Hero?« 1953. i ekskralj Petar sa »A King's Heritage« 1955. Te su knjige najprije obrana četnika Draže Mihailovića i osuda savezničke politike koja je navodno vođena u korist nove Jugoslavije. Napad na narodnooslobodilački pokret inozemiran je kao na »komunistički«, a Tito kao njegov ideolog i vođa. Takav pristup Jugoslaviji u ratu emigracija će zastupati i dalje sve do danas. Ali ta pitanja imaju za predmet našeg izlaganja sporednu važnost.

Pojava knjiga tih autora ostala je u sjeni znatno brojnije strane literature u kojoj su svjedoci ili poznavaoци jugoslavenske stvarnosti u ratu predstavili svjetskoj javnosti narodnooslobodilački pokret doživljen u praksi,

njegovu vojsku i Tita kao vrhovnog komandanta i državnika. Takve se publikacije javljaju odmah nakon završetka rata i poslije. To su knjige Amerikanaca i Britanaca svjedoka događaja: Louisa Huota »Guns for Tito« 1945, Waltera Bernsteina »Keep Your Head Down« 1945, Basila Davidsona »Partisan Picture« 1946, Williama Jonesa »Twelve Months With Tito's Partisans« 1946, Roya Neilla »Once Only« 1947. Takvu literaturu nastavlja i kasnije šef britanske vojne misije kod Tita Fitzroy Maclean knjigom »Eastern Approaches« 1949, šef američke vojne misije kod Tita Charles Thayer knjigom »Hands Across the Caviar« 1952, Lindsay Rogers knjigom »Guerilla Surgeon« 1957, Bill Strutton knjigom »Island of Terrible Friends« 1962, Frederik W. Deakin knjigom »Embattled Mountain« 1971. i drugi autori.

U toku toga vremena štampaju se publikacije različite vrste. Njihov je broj odviše velik da bi se ovom prilikom navele pojedinačno. Ukazao sam na neka djela, mahom memoarskog karaktera, koja su objavili pojedinci očevici našeg rata, a i oni koji su kontaktirali s Titom. Njihovim navođenjem ne iscrpljuje se ta oblast pisanja. Mnoge savezničke visoke ličnosti koje su također pisale memoare, ali šireg zahvata, ukoliko su dolazile u dodir s Titom, dale su mu dovoljno mjesta u svojim pisanim sjećanjima. Tome pripadaju memoari Winstona Churchilla »The Second World War« 1948–1954, Anthonya Edena »The Eden Memoirs« 1960–1965, feldmaršala Wilsona »Eight Years Overseas 1939–1947« 1950, maršala avijacije Johna Slessora »The Central Blue« 1956, Georga Rendela »The Sword and the Olive« 1957, feldmaršala Alexandera »The Alexander Memoirs 1940–1945« 1962, Roberta Murphya »Diplomat Among Warriors« 1964, Harolda Macmillana »The Blast of War« 1967. Osim njih, manje-više slično su pisali i drugi.

Anglo-američka literatura, posebno ona u Velikoj Britaniji, koja je za naša pitanja interesantna, kudikamo je najveća po broju publiciranih djela i po raznovrsnosti. Memoarska je literatura značajan prilog pručavanju odnosa između nove Jugoslavije i saveznika, kao i Titovog udjela u tome. Službena izdanja o drugom svjetskom ratu i o savezničkim konferencijama na najvišoj razini, izuzetno su značajan doprinos poznavanju položaja Jugoslavije u savezničkoj koaliciji, njene važnosti i uloge Tita kao vodeće ličnosti našeg rata. Britanci su objavili voluminoznu službenu vojnu i političku historiju drugoga svjetskog rata u kojoj je zastupljena Jugoslavija razmjerno njezinom udjelu. Amerikanci su izdali u više tomova zapisnike svih međunarodnih konferencija vodećih savezničkih sila i višetomnu historiju triju rodova oružane sile u drugom svjetskom ratu. Prisutnost jugoslavenske problematike u spomenutim zapisnicima vrlo je markantna. No, to nije sve. Još za vrijeme rata Amerikanci su objavljivali u tomovima danas već vrlo rijetku ediciju »Documents on American Foreign Relations«. Uskoro nakon završetka rata nastavili su s novom edicijom dokumenata »Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers«. Te britanske i američke edicije samo su dio veoma razgranate izdavačke djelatnosti, u kojoj ćemo naći mnoge nepoznate činjenice o nama, sagledati politiku vodećih savezničkih sila, njihova viđenja našeg rata i Titova rukovođenja borbom i politikom nove Jugoslavije.

Uz ta i ostala službena izdanja, važno mjesto imaju djela u koja se, prirodnom njihovog sadržaja, uklapa Titova ličnost i naša oružana borba. To su pretežno knjige u kojima autori opisuju djelovanje većih ili manjih savezničkih snaga, čiji je rad unekoliko bio povezan s aktivnošću Narodnooslobodilačke vojske ili njene Mornarice. U takvim djelima, posredno ili neposredno, prisutan je i Tito. Među takvim su djelima, objavljenim u Velikoj Britaniji, knjige T. D. Taffraila »Western Mediterranean 1942—1945« iz 1947. i iz iste godine Geoffreya Coxa »The Road to Trieste«, zatim Hilaryja St. Georgea Sandersa »The Green Beret« 1949, Brucea Lockharta »The Marines Were There« 1950, Dudleya Popea »Flag 4« 1954. i druga.

S odgovarajućom historiografijom u Sovjetskom Savezu i istočnoevropskim zemljama drukčije je, specifičnije. U poslijeratnim godinama ta je literatura prolazila kroz verifikaciju političkog faktora. U ratu i prvih godina poslije rata, skromni po broju, radovi objavljavani o Jugoslaviji nosili su akcent priznanja i divljenja borbi naroda Jugoslavije i njegovog rukovodstva. Od 1948. godine, tj. od Rezolucije Informbiroa, sve se iz osnova mijenja. Od tada objavljeni velik broj knjiga i brošura pamfletskog je sadržaja, kojim se omalovažavaju narodnooslobodilačka borba i njeno rukovodstvo, osporava doprinos Jugoslavije savezničkim ratnim naporima, uz primarnu težnju da se afirmira sovjetska materijalna i vojna pomoć Jugoslaviji u ratu, odnosno uloga sovjetske vojske u jugoslavenskom prostoru kao osloboditeljice. Takva orijentacija prenosila se i na ostale istočnoevropske zemlje, pa su i u njima, ionako malobrojna, objavljuvana djela istoga takvog sadržaja.

Normalizacijom odnosa između Jugoslavije i istočnoevropskih zemalja umnogome se mijenja takvo pisanje, ali ipak uz povremeno osciliranje spomenutih akcenata. Danas sovjetski pisci uvažavaju neke naše stavove i tumačenja, što je dovelo do objavljivanja knjige »Beogradska operacija« 1964. na srpskohrvatskom i ruskom jeziku, koju su zajedno napisali jugoslavenski i sovjetski historičari. Ipak, u ratnim temama ostalo je podosta neusklađenog i spornog. U sovjetskoj se literaturi na račun uloge i značaja Narodnooslobodilačke vojske predimenzionira uloga Crvene armije u oslobađanju istočnih dijelova Jugoslavije, ponekad se Narodnooslobodilačka vojska izjednačuje po svom udjelu i ulozi s pokretima otpora u istočnoevropskim zemljama, preuveličava značenje sovjetske materijalne pomoći narodnooslobodilačkom pokretu i slično. Sovjetska historiografija ima i neka kapitalna izdanja. O vojnim pitanjima to su višetomni »Domovinski rat Sovjetskog Saveza« i »Drugi svjetski rat«. Od značajnih djela koja govore o savezničkim odnosima u ratu objavljena je edicija od šest knjiga zapisnika konferencija vodećih savezničkih sila u ratu. To je sovjetska varijanta iste takve američke edicije. Trebalo bi očekivati da će se u svima tim najznačajnijim sovjetskim izdanjima naći mnogo podataka o nama u njihovoj interpretaciji. Mada je to osjetno manje od očekivanog, podaci koji se navode u sovjetskoj ediciji i sovjetska tumačenja istih pitanja, drukčiji su od onih u zapadnih saveznika. Iako na jedne i druge možemo staviti ozbiljne primjedbe u utvrđivanju istine, ne možemo ih zaobići.

Što se tiče sovjetske memoarske literature koja je, uopće gledano, prilično razvijena, naročito ona visokih vojnih rukovodilaca u ratu, malo je djela koja se odnose na Jugoslaviju, a naročito onih ličnosti koje su bile u neposrednom dodiru s Titom. Nema memoara ni šefova ni članova njihovih vojnih misija, ni maršala Fjodora Tolbuhina koji je bio u kontaktu s Titom 1944–1945. godine, ni generala koji su kao visoki vojni komandanti sudjelovali u beogradskoj operaciji. Među značajnim ličnostima koje su imale što kazati izuzetak su memoari maršala Sergeja Birjuzova »Sovjetski vojnik na Balkanu« 1963. i »Surove godine« 1966, kao i objavljeni dnevnik književnika Konstantina Simonova »Razni dani rata« (memoari generala Alekseja Želtova »Treći ukrajinski front na Balkanu«, 1970, govore gotovo samo o vojnim operacijama). Sjećanja Pavela Mihajlova »Sto noći u planinama Jugoslavije« 1975, Ivana Laponogova »Dunavske priče« 1974, kratki napisi pilota Aleksandra Šornikova, generala Anatolija Gorškova i ostalih, nisu dovoljni da nam obogate znanja o Titovim odnosima sa Sovjetskim Savezom kako su ih vidjeli sovjetski ljudi. Ostalo je da se nešto kaže o memoarima generala Sergeja Štemenka, načelnika Operativne uprave Generalštaba Crvene armije. U knjizi »Generalštab u godinama rata« dao je do sada jedinu, iako nedovoljnu, verziju o Titovom dolasku u Moskvu i o vojnoj suradnji na vrhu između Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije. Cjelokupna sovjetska izdavačka djelatnost o našim pitanjima izrazito je vojnog sadržaja.

Poslijeratni period karakterizira pojava prvih knjiga jugoslavenske političke emigracije koja je bila u službi okupatora. One izlaze s drukčijim sadržajem, koji je izvan okvira naše teme, zbog čega se neću zadržavati na njima. Kao što je ta kvinšliška emigracija počela objavljivati svoje publikacije praktično tek prvih godina nakon rata, tako su postupili i njihovi ratni saveznici, pripadnici vodećih okupacionih sila — Italije i Njemačke — i njihovih vojski na tlu Jugoslavije. Kada se govori ili piše o njihovoj literaturi koja se odnosi na nas, treba uvijek imati na umu da su je pisali političari, vojnici ili historičari zemalja koje su ratovale protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Ta činjenica uveliko je davala ton sadržaju njihovih publikacija do danas. Često se osjeća u njima duh kakav je vladao među našim ratnim protivnicima, koji opravdavaju svoj postupak i politiku režima kome su pripadali. Tako je pisao memoare komandant talijanske okupacione 2. armije general Mario Roatta »Otto milioni di baionette« 1946, Giuseppe Angelini »Fuocchi di bivacco in Croazia« 1946. Možda nešto manje Giacomo Zanussi u memoarima »Guerra e catastrofe d'Italia« 1948. i Carlo Ceriana Mayneri u knjizi »Parla un Kommandante di truppe« 1947. Među talijanskim piscima sjećanja iz rata u Jugoslaviji za ovu su informaciju zanimljive osobe koje su stjecajem okolnosti postale suradnici Narodnooslobodilačke vojske, a da pri tom, kako je u njihovim objavljenim sjećanjima često pretenciozno prisutno, nisu imali sposobnosti da prevladaju stara opterećenja. Takvi su Maurizio Bassi »Due anni fra le bande di Tito« 1950, Stefano Terra »Tre anni con Tito« 1953, Giovanni Trucco »Nell'ombra di Tito« 1954. i drugi.

Kasnije, negdje od šezdesetih godina do danas, u Italiji se objavljuju ozbiljniji radovi o Jugoslaviji u ratu i o Titu, od rasprava u časopisima

do knjiga. Pojavila se plejada pisaca kojima je bliska istina, bilo da objavljuju svoja sjećanja ili naučne radove. Među njima su Giovanni Padoan, Teodoro Sala, Elio Apih, Mario Pacor, Enzo Colotti, Emilio Faldella, Bruno Steffè, Enzo de Bernart, Stefano Gestro i mnogi drugi. Pojava tih pisaca nije u Italiji označila kraj onih drugih. Na žalost, u novije vrijeme doživjeli smo jedno kvazinaučno izdanje profesora Salvatorea Loija o operacijama talijanske okupacione vojske u Jugoslaviji 1941—1943. Ipak, uz takve povremene pojave, u Italiji su objavljena brojna solidna djela koja govore o oslobodilačkom ratu naše zemlje i o Titu.

U njemačkom jezičkom području zapadne Evrope — u Saveznoj Republici Njemačkoj, Austriji, i švicarskim kantonima njemačkog jezika — o Titu i našem ratu prve publikacije objavljene su u Švicarskoj odmah nakon rata. Godine 1945. izašla je knjiga Lise Herzove »Im Dienste der Partisanen« i Ljube Mira (Ljubomir Drinčić) »Das neue Jugoslawien«. Zatim slijede Austrijanci. Franz Csokor knjigom »Als Zivilist im Balkanfeldzug« 1947, pa 1952. godine komandant njemačke 2. oklopne armije u Jugoslaviji general Lothar Rendulic memoarima »Gekämpft, gesiegt, geschlagen« (štampano u Njemačkoj) i načelnik štaba njemačke Grupe armija E Erich Schmidt-Richberg knjigom »Der Endkampf auf dem Balkan« 1955. Diplomata Hermann Neubacher 1956. godine objavio je memoare »Sonderauftrag Südost 1940—45«.

O tim značajnim knjigama, čiji se sadržaj odnosi na predmet našeg razgovora uz, razumljivo, za nas neke neprihvatljive akcente dane tu i tamo, treba reći da su one umjerenog sadržaja. Zajedničko im je pisanje o našoj borbi koja se razvijala u poznatim prilikama, kao i Titu koji ju je uspješno vodio. Literatura njemačkog jezičkog područja koja govori o nama, uglavnom iz Savezne Republike Njemačke, nije sva takva. Pisali su i drugi, ljudi malih funkcija u ratu, ali velikih pretenzija u pisanoj riječi. To su mahom oni koji su divljali na našem tlu, bilo kao folksdojčeri ili Nijemci iz Reicha. Među takve ubrajaju se knjige Herberta Kriegsheimera, Johanna Wueschta, Ericha Kerna, Franz Schramla, Adolfa Ernsthausea i drugih.

Takva historiografija u Demokratskoj Republici Njemačkoj skromnija je po broju i opreznija po sadržaju. Ni izdaleka nije štampano takvih djela koliko u Zapadnoj Njemačkoj. Iz skromnog broja, među značajnije ubraja se knjiga Heinza Künricha »Der Partisanenkrieg in Europa 1939—1945.« iz 1965. godine. Kao što naslov kazuje, riječ je o partizanskom ratu u Evropi, na prvom mjestu u Sovjetskom Savezu iza koga odmah dolazi Jugoslavija. Knjiga »Griff nach Südosteuropa« 1973. zbornik je dokumenata o pitanjima koja se, u granicama jugoistočne Evrope, odnose i na Jugoslaviju u ratu. Knjige Günthera Hoféa, Otta Horna i slične ne mogu biti predmet ovog izlaganja. Tim se gotovo završava nabranjanje izvornih vrednijih publikacija takvog sadržaja objavljenih u Demokratskoj Republici Njemačkoj.

Činjenica je da je o Titu u svjetskoj literaturi napisano više biografija nego o bilo kojoj istaknutoj ličnosti drugoga svjetskog rata, pa i poslije rata. To se može objasniti fenomenom koji je predstavljala Jugoslavija u ratu, a i poslije njega, a koji i danas privlači strane historičare, bio-

grafe, sociologe i ostale. Izuzetna Titova ličnost, njegovo vođenje zemlje kroz rat, vanjska i unutrašnja politika u specifičnim okolnostima naše stvarnosti toga vremena i onog koje mu slijedi, bila je trajno privlačna. Do danas je napisano nekoliko stotina publikacija koje govore o Jugoslaviji i Titu u ratu i miru. Zato ih je ovdje nemoguće nabrojati.

Nema veće zemlje u kojoj nije štampana Titova biografija. Izuzetak je Sovjetski Savez, u kome do danas nije učinjen takav pokušaj, mada su od stranih državnika objavljene biografije npr. Franklina Roosevelta i Anthonyja Edena. (U Sovjetskom Savezu je 1973. godine preveden izbor Titovih članaka i govora, kao i drugih vodećih ličnosti komunističkih partija nekih zemalja Zapadne Evrope.) U Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Američkim Državama, Francuskoj, Italiji, Saveznoj Republici Njemačkoj, u zemljama španjolskoga jezičkog područja izašao je veliki broj knjiga o Titu. Ni male zemlje ne zaostaju za njima. Od evropskih su Danska, Nizozemska, Austrija, Grčka, Belgija, Norveška, Švedska, Španjolska i druge. U istočnoevropskim zemljama se o Titu pisalo više u raznim djelima o drugom svjetskom ratu, nego posebno i po pravilu u duhu koji je odgovarao političkom trenutku. Izvan Evrope objavljeno je više, kao u Indiji, Izraelu, Egiptu itd. Danas je rijetko naći evropsku zemlju u kojoj se ne piše ponovo o njemu i njegovom životnom putu.

Poslije prvih informacija o Titu koje su saopćili svjetskoj javnosti prije spomenuti autori, sukob s Informbiroom naglo je u svijetu povećao interesiranje za Titovu ličnost. Suprotstavljanje Staljinu i njegovoj politici potčinjavanja pokazalo je da Tito ne predstavlja samo istaknutog vojskovođu u ratu, nego i državnika velikog formata. Iz sukoba s Informbiroom svijet je shvatio razmjer njegove smjelosti, uvjerljivost argumenata i snagu odlučnosti u toj sudbonosnoj 1948. godini i poslije nje. Sljedbenici Staljinove politike napadali su i Tita i Jugoslaviju, isto kao i, sa svog stajališta i interesa, reakcionarna politička emigracija. Njima se pridružila i žuta štampa, nudeći svoje senzacije. S obzirom na to da su takve publikacije i članci, u čemu su prednjačili sovjetski i bugarski autori, bili u službi političke borbe, njihova vrijednost nema nikakva naučnog značaja. Osim toga, treba konstatirati da je vrijeme pregazilo pokušaje u nekim sredinama da se raznim publikacijama umanju Titovo djelo. Danas više nitko ne uzima ozbiljno napise jednog Leigha Whitea, Reubena Markhama, Slobodana Draskovicha, D. G. Kjoseva i A. Piradova. Posljednjih godina u svijetu se takva literatura gasi, prepuštena zaboravu, kao odraz mučne prošlosti.

Titova borba za očuvanje samostalnosti i protiv dogmatizma i diktata, njene posljedice za međudržavne odnose i radnički pokret u svijetu, ponovo su afirmirali Jugoslaviju i Tita i izazvali pažnju i divljenje u svijetu, čak i onih koji nisu bili naklonjeni novoj Jugoslaviji. Pitanje sukoba sa Staljinom postalo je predmet mnogih rasprava i velikog interesiranja svjetske javnosti. U njenim očima Tito je bio nosilac te neravnomjerne borbe u miru, kao što je bio nosilac neravnomjerne borbe u ratu. Traži se odgovor na pitanje što je bilo uzrok sukoba sa Staljinom, kakav će biti njegov ishod, kakve će posljedice imati za Jugoslaviju i svijet, za Titove ideje i borbu. Stoga se u svijetu ubrzo javljaju njegove nove potpunije biografije, s posebnim osvrtom na nastali sukob s Informbiroom

om. Tako je George Bilainkin već 1949. godine objavio knjigu »Tito«, pa Hamilton Fish-Armstrong svoju sa simboličnim naslovom »Tito and Goliath«. Slijede knjige Konija Zilliakusa »Tito and Yugoslavia« 1952, i biografija što ju je napisao Fitzroy Maclean »Disputed Barricade« 1957, koja je odmah doživjela i američko izdanje pod naslovom »The Heretic«.

Kada se u toku godina pokazalo da je i u toj borbi Tito odnio pobjedu i usprkos Staljinovim prijetnjama i pritiscima izveo zemlju na put istinske nezavisnosti, bio je to novi poticaj biografima i historičarima da nastave upoznavati javnost s tom izuzetnom ličnošću. U Saveznoj Republici Njemačkoj 1969. godine izlazi biografija od Karla Naskea »Tito — der eigene Weg«, 1970. godine biografija koju je napisala Phillys Auty »Tito«, ubrzo prevedena s engleskog na druge jezike — njemački, talijanski, francuski, španjolski itd. doživjevi više izdanja. Slijede dalje i drugi autori: Prunkel-Rühre »Josip Tito« 1973. i najnovija biografija Hansa Petera Rullmanna, kojoj naslov govori o autorovu zahvatu — »Tito — Vom Partisan bis Staatsmann« 1980. To su samo neke od značajnijih biografija s kojima se sigurno ne završavaju izdanja o Titu u svjetskoj literaturi.

Do sada objavljene strane publikacije o Titu u najvećem broju izražavaju priznanje njegovom djelu u ratu i miru. Bilo koji period da je obrađivan iz njegova života kao rukovodioca, dominantna je impresija njegove pobjede u ratu, izvojevane u najsloženijim i najnepovoljnijim uvjetima. To su mu priznali prijatelji i neprijatelji. Ona je uzeta kao baza njegove snage da poslije rata, uz podršku cijelog naroda, odoli nasrtajima druge vrste. Njemački specijalni opunomoćenik na Balkanu, Herman Neubacher, u svojim memoarima je pisao: »Za ovu pobjedu on se (Tito) od 1941. godine borio ogorčeno i beskompromisno; ništa mu nije poklonjeno [...]. Od presudne je važnosti da se nikada ne izgubi iz vida činjenica da je Tito sa svojom partizanskom vojskom pod vodstvom Komunističke partije u višegodišnjim krvavim borbama postao ratnom silom i da njegove pristalice duboko prožima svijest o tome uspjehu [...].«.

Taj citat iz sjećanja jednog od naših ratnih protivnika karakterističan je za suštinu mišljenja i zaključke svih ozbiljnih stranih autora koji u svojim radovima opisuju Titovo doba i njegov životni put kroz rat i poslijeratne krize. Ma koliko da su u pojedinostima njihova viđenja različita i tumačenja ponekad udaljena od stvarnosti, činjenica je da je u svjetskoj literaturi Titu i njegovom djelu poklonjena naročita pažnja. To nas obavezuje da ne zaostanemo u proučavanju lika i djela toga velikog čovjeka naše nove povijesti.